

Lehmade
salajane etu

Looduse
lood

Rosamund Young

Lehmade

salajane

elu

Inglise keelest tõlkinud Marie Kuri

Originaali tiitel:
Rosamund Young
The Secret Life of Cows
Faber & Faber Ltd, 2017

Tekst © Rosamund Young, 2017

Avaldatud kokkuleppel agentuuriga
Andrew Nurnberg Associates.

Eestikeelne tõlge © Marie Kuri ja Tänapäev AS, 2017
Toimetanud Sash Uusjärv
Kujundanud Liis Karu

Raamat kuulub sarja „Looduse lood”

ISBN 978-9949-85-232-1

www.tnp.ee

Trükitud AS Printon trükikojas

Minu esimesed mälestused loomalugudest on mu vanemate jutustused lehmadest, sigadest, kanadest ja metslindudest. Loodan, et jätkan oma kirjutistega seda jutuvestmise traditsiooni, mis sai alguse suusõnalistest lugudest.

Rosamund Young, Kite's Nest

Autori märkus

Kui alustasin raamatu kirjutamist, tuletati mulle meelde, et raamatud koosnevad peatükkidest. Ent minu lookesed põimuvad ja ristuvad üksteisega, moodustades tervikliku narratiivi, mille peatükkideks tükeldamine on kohmakas ja tarbetu. Seepärast lisasin lugejale juhatuseks lõikude vahele pealkirjad. See on kordustrukk ning mul on olnud võimalus teksti siin-seal täpsustada. R.Y.

Sisukord

Eessõna	10
Sissejuhatus	12
Lehmade salajane elu	30
Paar sõna nutikusest	32
Alice ja Jim	33
Emad ja tütre	36
Jake	41
Ebaharilik käitumine nõuab tähelepanu	46
Veidi nimedest ja veel veidi leinast	48
Väike vahemärkus une kohta	52
Ammumise variatsioonid	56
Lehmad oskavad otsustada	60
Veislaste sõprus on harva juhuslik	67
Kuid pullid on hoopis teisest puust	71
Fat Hat II	75
Lehmadel on eelistused	84
Silmside	86
Lehmad mäletavad	88
Paar sõna hobustest	89
Kõrvalepõige lammaste, sigade ja kanade manu	90
Keeruline poegimine – lehmad ei eksi kunagi	97
Dizzy ja tema pere	99
Siin juhtub iga päev midagi . . .	101

Kehakeel	104
Mõni märkus sugemise teemal	106
Sõnake piimast	109
Vasikatembud	110
Amelia	112
Kanad armastavad mängida	115
Kanadest teise nurga alt	117
Ja taas Amelia	123
Väike märkus lindude kohta	125
Eneseravi	127
Dorothy ja tema tütar Väike Dorothy	133
Kakskümmend asja, mida võiks teada lehmadest	139
Kakskümmend asja, mida võiks teada kanadest	140
Kakskümmend asja, mida võiks teada lammastest	141
Kakskümmend asja, mida võiks teada sigadest	142
Kite's Nest talu meedias	143
Allikad	146

„Loodus õpetab loomigi oma sõpru tundma.”

*W. Shakespeare'i „Coriolanus”, II vaatus, stseen I**

„Televaatajad jälgivad imetlusega saateid elevantide sotsiaalelust – nende peresuhetest, kiindumusest, vastastikusest abistamisest ja huumorisoonest – teadmata, et ka koduloomad, kui neile võimalus anda, käituvad täpselt samamoodi.”

Joanne Bower, The Farm and Food Society

* „Shakespeare'i kogutud teosed” (2014, lk 1442), tõlge Georg Meri. *Tlk.*

Eessõna

„Lehmade salajase elu” peale sattudes mõtlesin esmalt, et tegu on naljaga. Kuid nali pole see kaugletki mitte. See on võluvalt paeluv raamat, kuna autor toob hästi esile tõsiasja, et lehmadel (ja peale nende ka lammastel ning isegi kanadel) on märksa avaram teadvus ja teadmised maailmast, kui senini väideti olevat. Raamat võib osutada ka masendavaks, sest sunnib lugejat kogu oma maailmapilti ümber hindama.

Kui raamatu autor oleks lihtsalt niisama huviline, võiks „Lehmade salajast elu” pidada ullikese udujutuks, ent Rosamund Young on majandanud oma Kite’s Nesti mahetalu Worchestershire’is juba ajast, mil mõistet „mahepõllumajandus” veel ei kasutatudki. Selle talu rahvas oskab vaid pelgalt piima maitse järgi öelda, milliselt lehmalt see pärit on, ning Youngil on põllumajanduskombinaatide põhimõtetele nii veenvad ja selged vastuväited nagu ei kellelgi teisel, kelle kirjutisi ma olen lugema sattunud – ja ta jääb seejuures argitarkuse piiresse.

Huvitava asjaoluna torkab raamatus silma, et kuigi autor lahkab põhjalikult ja detailselt lehmade käitumist ning nende temperamendi ja käitumise erinevusi, ei maini ta kordagi seda, kas ja kuidas väljendub see isikupära olukorras, kus lehm viiakse pulli juurde. Kas mõned lehmad on teistest häbelikumad? Või osavamad flirtijad? Võimalik, et autori vaoshoitus selles valdkonnas tuleneb tema austusest oma hoolealuste vastu ja tundest, et lehmadel on õigus privaatsusele täpselt niisamuti nagu nende omanikel.

Sellegipoolest on tegemist maailmavaadet muutva raamatuga, kus rumalad loomad ei olegi nii rumalad, nagu meile meeldiks mõelda. See on raamat, mis muudab maailma mõistmise viisi. Kui ma nüüd mõnest karjamaast möödun, taban end juurdlemast, millised on nende lehmade vahelised sõprussuhted ja tulevikuväljavaated. Enne Youngi raamatu lugemist oleksin pidanud seda peenutsemiseks või lausa napakaks. Enam mitte.

Alan Bennett

Sissejuhatus

Kui jälgite, kuidas lehmad ja vasikad mängivad, üksteise eest hoolitsevad või kiindumust väljendavad, näete neid hoopis uue nurga alt, kui teate, et need on õed-vennad, nõod, sõbrad või vihavaenlased. Kui mõistate, et loomad on isiksused, märkate, kui tihti vanemad vennad nooremaid hoiavad, kuidas õed väldivad üksteise seltskonda ning millised pered tulevad õhtuks alati kokku, et koos magada, ja millised pered ei tee seda kunagi.

Nii nagu inimesedki, on ka lehmad erinevad. Nad võivad olla väga nutikad või hoopis aeglase taibuga; sõbralikud, hoolivad, agressiivsed, sõnakuulelikud, leidlikud, igavad, uhked või häbelikud. Kõik need iseloomuomadused tulevad esile piisavalt suures karjas ning juba pikki aastaid oleme püüdnud järjekindlalt kohelda oma loomi kui isiksusi.

Mu vanemad alustasid talupidamist 1953. aastal. Mu vend Richard oli siis peaaegu kolmeaastane ja mina ise kaksteist päeva vana. Stardikapitaliks oli neil viis lehma ja vana traktor; elektrit ega telefoni ei olnud.

Tasapisi rajasid nad tõupuhta Ayrshire'i lehmakarja ning pidasid ka Wessex Saddlebacki tõugu sigu. Talu maadel elas hii-
gelhulgal küülikuid, mis muutis taimekasvatuse võimatuks.

Rahalised toetused sõltusid tollal intensiivpõllumajanduse
printsipiidest. Valitsused ei vaevunud varjama, et talunikelt
eeldati kõikvõimalike moodsate abivahendite kasutamist. Minu
vanemate sisetunne pidas paremaks mahepõllumajanduse
põhimõtteid, kuigi nad ei olnud seda sõna kunagi kuulnud, ja
järk-järgult tugevnes nende vastuseis ametlikule suunale. Kohe
talurajamisest saadik olid nad ühel meelel, et nende hoolealus-
tele loomadele tuleb tagada vääriskus ja mugavus.

Mõned minu kõige varasematest mälestustest on üht- või
teistpidi seotud mu vanemate „lugudega“ lehmadest või siga-
dest, kanadest või metslindudest. Loodan, et minu kirjutised
jätkavad seda jutuvestmise traditsiooni, mis sai alguse suusõna-
listest lugudest.

Lehmad on isiksused, niisamuti ka lambad, sead ja kanad,
ning ma julgen öelda, kõik elusolendid meie koduplaneedil,
olgu nad kui tahes märkamatud, vähe uuritud või alahinnatud.
Vähesed söandaksid selle väite vaidlustada kasside, koerte või
hobuste puhul. Kui meil on olnud võimalus mõnda pudulojust
lemmikloomana kohelda, näiteks haiguse, õnnetusjuhtumi või
leina tõttu, on too ilmutanud teravat taipu, tohutut kiindumust
ja kohanemisvõimet ebahariliku olukorraga. Võib-olla taandub
kõik loomaga koos veedetud ajale – ning võib-olla peab see
paika ka inimeste puhul.

Kõik, kes peavad mitut looma, eristavad neid üksteisest vaiel-
damatult kui isiksusi ja jutustavad tõenäoliselt nende parematest
külgedest või isikupärast, mõistes neid väga hästi. Suurfarmides

peetakse loomi tavaliselt suurtes karjades, kuid see ei tähenda omapära kadumist. Kariloomade arukuse tase on täpselt sama erinev nagu inimestelgi.

Mitte ükski õpetaja ei oota ega nõua, et kõik õpilased klassis oleksid üksteise täpsed koopiad. Mitte keegi ei soovi rajada ühiskonda, kus kõik kannaksid ühesuguseid riideid või tegeleksid ühesuguste huvialadega. Pelgalt see, et me ei ole piisavalt targad märkamaks erinevusi ämblike või liblikate, talitsiitsitajate või lehmade vahel, ei tähenda veel nende puudumist.

Paistab, et nii loomad kui ka inimesed kaotavad oma identiteedi või tõmbuvad endasse, kui neid sunnitakse elama ebaloomulikus, ülerahvastatud, isikupäratus ja igavas keskkonnas või distsipliinile allutatuna. Kui nii juhtub, ei tõenda see, et inividid on kõik ühesugused ja ootavad vastavat kohtlemist.

Paljud inimesed hindavad loomaliikide taibukust inimstandardite järgi. Ent kuidas seostuvad inimeste kriteeriumid teiste liikidega? Tuleks hoopis eeldada, et igal loomal on piiratud võimalused kogeda kõikvõimalikke emotsioone, mida tuleb hinnata temast lähtudes. Kui lehm on piisavalt nutikas, et olla edukas lehm, siis mida veel tahta?

Kui vasikas tahab heina süüa ning suuremad ja tugevamad veised ta eest ära tõukavad, ning kui ta siis avastab, et ema lõua alla pugedes on võimalik rahus süüa, on see minu meelest praktilise taibukuse ehe näide. Mida me saavutaksime, kui õpetaksime samale vasikale, kuidas ninaga nupule vajutades väravat avada? Mitte midagi.

Olles kogu elu kariloomi jälginud, olen olnud tunnistajaks nii imetlusväärsetele näidetele loogilisest ja praktilisest taibikkusest kui ka täielikule rumalusele – ning olen mõlemat

täheldanud ka inimeste puhul. Kariloomade tähelepanu kuulub vaid nende argielule, ja nad lahendavad – või siis mitte – tekki-
kivaid probleeme jooksvalt. Oluline on meeles pidada, et neile
tuleks luua võimalused olla tublid loomad, mitte inimolendite
puuduliku taibuga teenrid.

Ükskord märkas in ajakirjas Star and Furrow uudist, kus
konstateeriti, et kui piirata lehmade vaba liikumist, siis paar
põlvkonda hiljem on nende aju maht vähenenud 30%. Huvitav,
sest sedasama on tõestanud meie endi vaatlused. 1970. aasta-
tel märkasid mu vanemad, et nende lehmade laubad muutusid
laiemaks, lehmad nägid välja palju arukamad ja ka käitusid
vastavalt. Umbes kümme-viisteist aastat hiljem sattus meile
üsna juhuslikult külla teadlane, kes töötas ühes riigi suure-
matest loomaaedadest. Ta tegeles – ja oli seda teinud juba
viimased kakskümmend aastat enne esimest teadolevat hull-
lulehmatõve juhtumit – surnud loomade koljude uurimise ja
mõõtmisega. Ta oli hoolikalt dokumenteerinud aju mõõtmete
vähenemise sel perioodil ja jõudnud järeldusele, et seda põh-
justas võigas ning tõenäoliselt hullulehmatõve tekitajatega
nakatunud sööt, millega loomi toideti. Praegu arvan, et täpselt
sama palju, kui mitte rohkemgi, on süüdi loomade kitsad
elutingimused.

Liha kvaliteeti mõjutavad ka söödaratsioon ja vabadus. Loo-
mulikku toitu söönud loomade lihas on rohkem oomega-3
polüküllastumata rasvhappeid ning selle rasva-valgu suhe on
madalam kui intensiivpõllumajanduse põhimõtteid järgides
kasvatatud loomade lihal.

Keegi ei oota, et inimplaps areneks normaalselt, kui teda hoi-
takse kitsastes ja ebasõbralikes tingimustes, eemal vanematest

ja õdedest-vendadest, kui tal ei ole piisavalt liikumisvõimalusi ning teda toidetakse iga päev ühe ja sama toiduga – kuid paljud talunikud ja valitsusasutused näivad olevat arvamusel, et koduloomadele on selline elu igati normaalne.

Oleme juba aastaid täheldanud, et kui anda lehmadele piisavalt võimalusi ja aega valida mitme variandi vahel – näiteks kas olla õues või tulla varju alla või kas kõndida murul, õlgedel või betoonil, või pakkuda toidu suhtes valikuvõimalusi –, valivad nad just endale sobivaima variandi ning kõik ei vali ühtemoodi.

Kanad armastavad joosta ja uurida kõike, mis liigub, päikese käes tiibu sirutada ja sulgi sopusutada ning tolmuvarne võtta. Kanu ei tohiks kunagi pidada väga kitsastes puurides või täistuubitud kanalas. Väide, et mõned „vabapidamisel” kanad ei soovi õue minna isegi siis, kui luugid on lahti, kaotab paikapidavuse üsna ruttu, kui saab selgeks, et õues ei kasva alati piisavalt rohtu, mille nimel sinna minna, ning et suurtes kanakarjades on hierarhia madalamatele astmetele sattunud kanad nii hirmul, et kardavad õue minna.

Kariloomade kõndistamise juured on propagandas, tavades ja traditsioonide pimesi järgimises, ning sellel puudub õigus. Rutiinne põrsaste sabade maharaiumine ja hammaste lõikamine, kanade nokkade kärpimine ning lammaste sabade maharaiumine on vägivald kaitsetute olendite kallal.

Kui sead üksteist hammustavad või kanad nokaga togivad, teevad nad seda sellepärast, et pole oma eluga rahul, ja kui lammaste sabad saavad räpaseks – olen seda väga lähedalt näinud ning tean, milline peavalu on vakladest kubisevate lammaste ravi – siis tuleb tegeleda tegeliku põhjusega. Sabade maharaiumine ei ole lahendus.

Kui hoolitseda selle eest, et loomad oleksid rõõmsad ja anda neile võimalus oma loomulikke instinkte väljendada, ei ole see ainult moraalselt ja eetilisel oluline, vaid on mõistlik ka rahalises mõttes. Rõõmsad loomad kasvavad kiiremini.

Stressis laste söögiisu ja uni on viletsamad võrreldes lastega, kes on rõõmsad ja rahul. Õnnetutel lastel kujunevad tõelised ja psühhosomaatilised haiguslikud seisundid, nagu näiteks peavalu, ekseemid ning probleemid kehakaaluga. Stressi saab vähendada või kõrvaldada olemasolevaid tingimusi parandades. Keskkonna või menüü muutmine ja rohkem mõistmist või armastust mängivad kõik tähtsat rolli, nii nagu laste, nõnda ka loomade puhul.

Oleks vale arvata, et ükskõik missugune inimese rajatud keskkond on loodusliku keskkonnaga samaväärne või sellest parem. Põrsad võõrutatakse sageli liiga väikestena ning viiakse näiliselt sooja ja turvalisse sigalasse. Mitte mingisugused tehistingimused ei saa vastu kindlustundele, stabiilsusele, tähelepanule, seltskonnale ja sobivale toidule, mida pakub loodus. Just seepärast jäävadki liiga vara võõrutatud põrsad sageli haigeks ja saavad oma elu esimese antibiootikumikuuri.

Talumajapidamise edukust mõõdetakse üha sagedamini väljundi järgi. Toodangu maht arvutatakse kokku ja tootmist hinnatakse edukaks siis, kui emasloom saab lühikese aja jooksul suure hulga järglasi. Kuid paraku ei võeta arvesse tõsiasja, et peaaegu pidevalt tiine emaslooma eluiga on tõenäoliselt lühem ning tal puudub võimalus anda järglaskonnale edasi oma elutarkust, sest võõrutusprotsess on sunniviisiline ja ebaloomulik. See suurendab tõenäosust, et järgmised põlvkonnad on rumalamad ega suuda iseenda emadusega toime tulla. Sellised karjakasvatuse põhimõtted sobivad lühiajalises perspektiivis.

Einstein on öelnud, et ainus, mis on tõeliselt väärtuslik, on intuitsioon. Instinktid ja intuitsioon on kõige kasulikumad väärtused, mis on elusolenditele antud. Ent peaaegu kõigis intensiivpõllumajanduse ettevõtetes on need alla surutud ning nende arenguvõimalused pärsitud. Kui kasvatus surub laste ja loomade instinktid alla, kujutab see endast suurt riski kogu ühiskonnale.

Kõikjal, kus maksimaalse kasumi nimel valitseb intensiivpõllumajandus, on alati loomad need, kes kõige rohkem kannatavad. Kariloomade haigused on sageli põhjustatud liiga kitsastest elutingimustest, ebasobivast eluasemest ja viletsast või tervist kahjustavast söödast, või ägenevad nende tõttu. Elutingimused, mis sellistes süsteemides luuakse, põhjustavad stressi, ning tõsiasi, et stressihormoonide tootmine organismis pärsib immuunsüsteemi tõhusat funktsioneerimist, on üldteada.

Immuunsus kopsu- ja kõhuusside vastu saab välja kujuneda seal, kus kariloomadel on piisavalt ruumi, kus nad ei pea toidu pärast võitlema, kus neil on lubatud vabalt ringi liikuda ning kus eelkõige võimaldatakse neil elada koos perekondadena, milles domineerivad täiskasvanud loomad. See hoiab ära vajaduse kasutada ussiajatit, mis ohustab loomulikku vastupanuvõimet sedasorti parasiitinfektsioonidele, ning mille jägid jäävad nii liha kui ka piima sisse.

Farmides, kus loomad on grupeeritud vanuse või kaalu järgi, jäävad nad ilma mitte ainult heast tervisest, vaid ka vanemate loomade seltskonnast, kellelt nad loomulikumas keskkonnas tarkusi omandaksid. Paljud lehmad elavad äärmiselt ebaloomulikes tingimustes, eriti kehtib see piimakarjade kohta. Sageli nähakse neis ainult piimaandjaid ja nende söödaratsioon koos-

tatakse suuremat toodangut silmas pidades. Selline menüü on enamasti väga valgurikas ega arvesta lehmade eelistusi, füüsilisi ega toidu normeerimise vajadusi, mugavust ega tervist pikemas perspektiivis. Kohe sündides võetakse vasikad tavaliselt vägisi emade juurest ära ja kasvatatakse mitmel ebaloomulikul viisil. Või lastakse lihtsalt maha. Tihti toidetakse neid piimaseadajate, mitte lehmapiimaga, mis on nende sünnijärgne õigus. Nad pannakse elama ebasobivalt väikestesse üksiklatritesse või kuutidesse, kus neil puudub kontakt liigikaaslastega. Mõned latrid on pidevalt kinni kaetud, nii et vasikatel ei ole ei värsket õhku, päikest ega liikumisvõimalust. Toitmisrežiimid ei võimalda vasikatel süüa-juua siis, kui nad seda soovivad või vajavad.

Lonkamine, mis on sageli krooniline, mõjutab enamikku piimakarjast ning suure osa oma elust veedavad piimalehmad seistes ja kõndides ebasobival ja ebamugaval pinnal. Kui lehmadel kusagilt valutab, väheneb nende söögiisu või kaob see hoopis ning sageli muutuvad nad viljatuks, mille tagajärjel praagitakse nad karjast välja.

Paljusid lehmi sunnitakse veetma kogu elu siseruumides, sageli ülisuurte karjadena niinimetatud piima-megafarmides. Niisugustes tingimustes ei saa piimalehmad kunagi värsket rohtu süüa, karjamaad näha ega isegi oma latrist välja. Selliste kitsenduste tulemuseks on küsitava kvaliteediga piim, lehmade elu on aga parimal juhul vilets ja halvimal juhul väljakannatamatu.

Meie juures Kite's Nesti talus jäävad vasikad emade juurde nii kauaks, kui nad soovivad. Piima imevad nad vähemalt üheksa kuud ning võõrutavad end ise, kui lehmalt piim otsa saab, ligikaudu üks kuni kolm kuud enne järgmise vasika sün-

dimise tähtaega. 1953. aastal lüpsime Ayrshire'i piimatõukarja, ent 1974. aastaks sai selgeks, et piimatootmine oli mitte ainult majanduslikult ebatulus (ja liiga töömahukas), vaid me – mu vanemad, vend ja ma ise – kahtlesime siiralt, kas sedasorti süsteem on ikka see, millega me rahul oleksime. Otsustasime minna üle ühe toitja süsteemile, kus iga lehm kasvatab oma vasikad ise üles.

Äärmiselt tähenduslik murdepunkt saabus 1980. aastate alguses, kui meie eriti nutikas ja meeldiva iseloomuga kohihärg Lochinvar* pidi kohalikul kariloomaturul lihaloomeks müüdama, et keegi teine ta parajasse kaalu nuumaks. Teadsime kõik, kui väga me temast puudust tundma hakkame ega saanud peast mõtet, milline on tema tulevane kodu: kas sinna on nii pikk tee, et tal läheb kõht tühjaks või tuleb janu peale, ja kas teda ikka koheldakse sõbralikult. Sel päeval otsustasime, et hakkame oma talu toodangut ise oma väikeses poes müüma, et saaksime osaleda tootmise kõigis etappides ja tagada oma klientidele, et teame täpselt, millega meie loomi on kogu nende elu toidetud. 2012. aastal alustasime lambakasvatusega ning müüme nüüd ka talle- ja lambaliha.

Mis puutub piima, siis enamik vasikaid teab, kust seda otsida ja kuidas imeda, kuid päris alguses võib neil pisut abi tarvis olla. Kui poegimine kulges probleemideta ning oli suhteliselt valutut, asuvad vasikad imema „normaalses” asendis, kui aga poegimisprotsess oli vaevaline ja valus, kipub lehm pidama uut ilmakodanikku valu eest vastutavaks ning lubab imeda ainult tagantpoolt, kus teda näha ei ole.

* Lochinvar – noor rüütel Sir Walter Scotti poeemis „Marmion“. *Toim.*